

Stora Rytterne kyrkoruin

Restaureringsåtgärder 2010, etapp IV

Antikvarisk rapport

RAÄ 51
Lundby 4:1
Rytterne socken
Västerås kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Stora Rytterne kyrkoruin

Restaureringsåtgärder 2010, etapp IV

Antikvarisk rapport

RAÄ 51
Lundby 4:1
Rytterne socken
Västerås kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2010

Omslagsfoto: Stora Rytterne kyrkoruin sedd från sydväst efter restaureringsinsatserna 2010.
Foto: Helén Sjökvist.

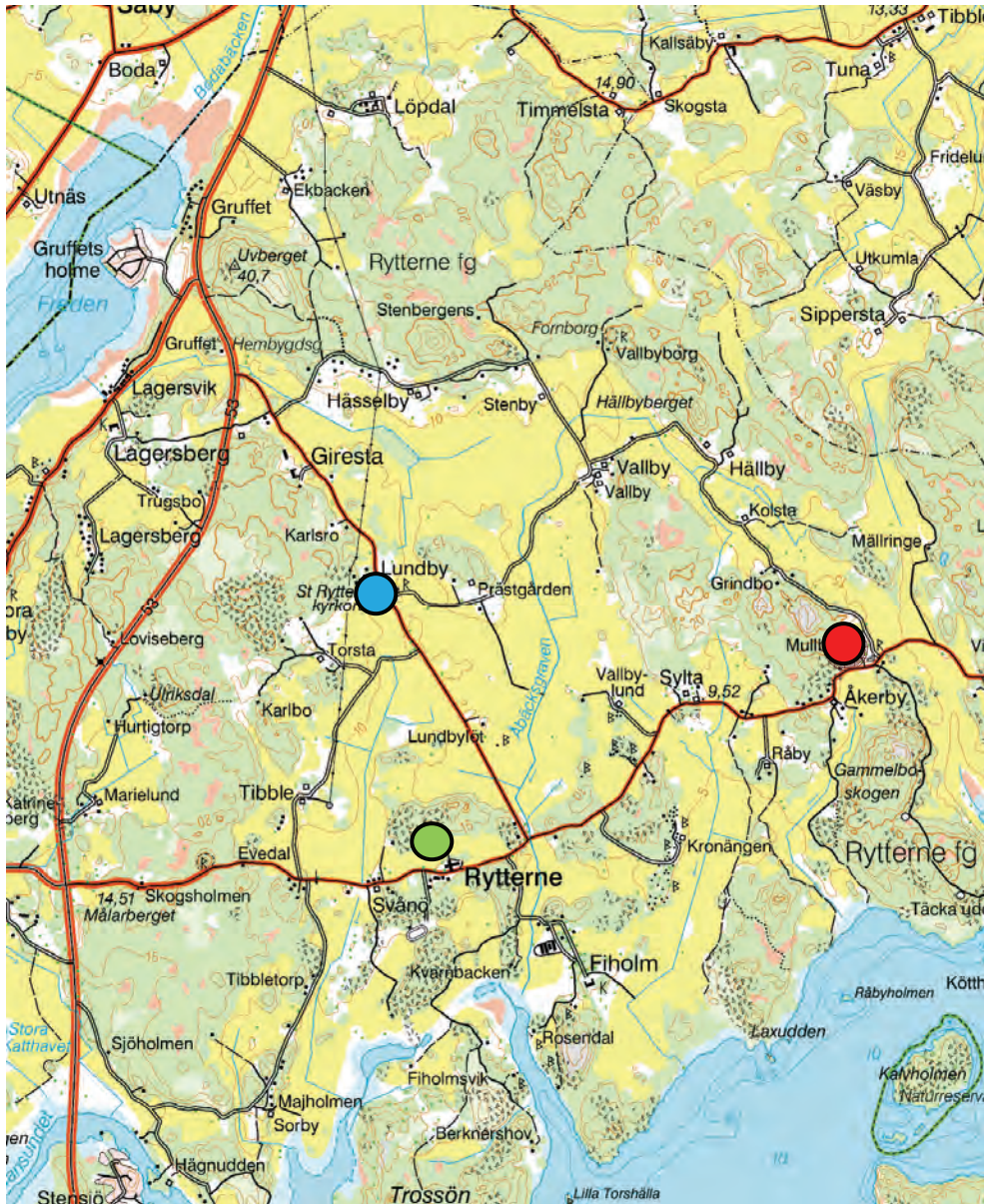
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-7453-035-3

Tryck: Just Nu, Västerås 2010.

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning och metod	5
Historik.....	5
Stora Rytterne kyrka	5
Restaureringen 1937–38.....	6
Genomförda arbeten 2010	7
Koret.....	8
Södra muren.....	11
Tornet	14
Referenser.....	16
Kart- och arkivmaterial	16
Otryckta källor.....	16
Litteratur.....	16
Tekniska och administrativa uppgifter	16

Figur 1. Den blå cirkeln markerar Stora Rytterne kyrkoruin och den röda cirkeln markerar Lilla Rytterne kyrkoruin. Vid den gröna cirkeln ligger Rytterne församlings nuvarande kyrka. Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Under 2010 har arbetet med restaureringen av Stora Rytterne kyrkoruin fortskridit som en fortsättning på 2006, 2008 och 2009 års restaureringsarbeten. Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen har vid de två senaste etapperna anlitats av Länsstyrelsen i Västmanlands län för antikvarisk medverkan.

Målsättning och metod

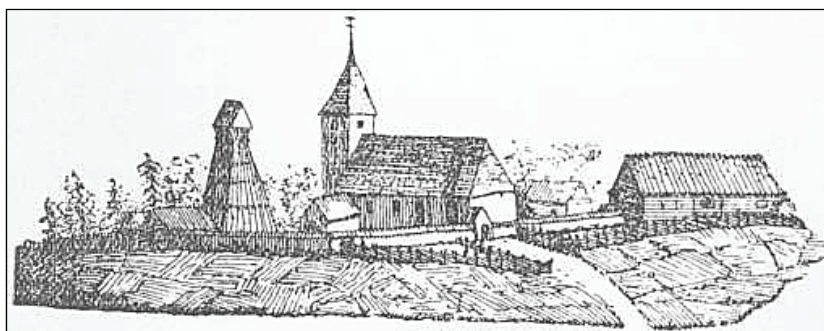
Målsättningen med restaureringsarbetet har i första hand varit att säkra ruinens murar, då en påtaglig risk har funnits för stenras. Metoder och material skall så långt som möjligt vara traditionella och inte skada ruinens autenticitet.

Vad gäller den antikvariska kontrollen är denna tänkt att vara ett komplement till Länsstyrelsens egen medverkan i projektet. Den största delen av det detaljerade dokumentationsarbetet av det genomförda restaureringsarbetet har överlämnats åt entreprenören. Detta dokumentationsmaterial kommer att lämnas till Länsstyrelsen för arkivering.

Historik

Stora Rytterne kyrka

Kyrkan i Stora Rytterne uppfördes troligen under 1200-talet men någon exakt datering av kyrkan är inte gjord.¹ Den ursprungliga kyrkan bestod endast av långhusets västliga parti och tornet. Koret var avsmalnande och troligen rakslutet. Kyrkan byggdes till mot öster, troligen redan i slutet av 1200-talet eller vid 1300-talets början. Möjligen tillkom sakristian vid samma tid. I slutet av 1400-talet tillkom vapenhuset mot söder och valv slogs över kyrkorummet. År 1737 uppfördes den nu befintliga tresidiga koravslutningen för att stötta valven och murarna, vilka drabbats av omfattande sprickbildning. Trots detta fortsatte kyrkans valv att spricka och 1780 fick man tillstånd att uppföra en ny kyrka som skulle vara gemensam för Stora och Lilla Rytterne socknar. Bygget kom emellertid inte igång förrän in på 1800-talet och först 1818 stod den nya kyrkan klar. I samband med byggnationen användes även en del sten från den gamla kyrkan.

Figur 2. Stora Rytterne kyrka avbildad i *Graus Beskrifning öfver Västmanland 1754*.

¹ Bonnier 2002.

Figur 3. Utsnitt av geometrisk avmätning av Lundby, upprättad 1725. Lantmäteristyrelsens arkiv akt T47-16:1.

Figur 4. Utsnitt av laga skifteskarta för Lundby upprättad 1864 där kyrkan beskrivs som ruin och framförallt tornets murar tycks vara nedrasade. Lantmäterimyndigheternas arkiv akt 19-ryt-86.

Restaureringen 1937–38

En mycket omfattande restaurering av kyrkoruinen genomfördes åren 1937–38. Som arbetskraft använde man sig bl.a. av värnpliktiga civilarbetare under ledning av Lars-Göran Kindström. Arbetet dokumenterades i en rapport som upprättades över restaureringen. Ett flertal fotografier samt rapporten förvaras i Västmanlands läns museums arkiv.

Vid restaureringsarbetets påbörjande 1937 var stora delar av murarna nedrasade. Rasmassorna i samverkan med tät vegetation gjorde att de bevarade murarna var delvis doldas.² Skalmurarna hade delvis rasat så att endast murkärnan var kvar. Enligt Kindströms egen rapport till Riksantikvarieämbetet från 1939 var ruinen innan arbetets påbörjande täckt av en tät vegetation samt rasmassor. Det var så pass illa att "...endast kyrkans västgavel, långhusets nord- och sydvägg i dess västra delar samt korgaveln ha rest sig till en mera betydande höjd."

Långhusets norra vägg var till stora delar bevarad till sin ursprungliga takfotshöjd och nedrasade partier kompletterades därför upp till denna höjd. Även södra väggen

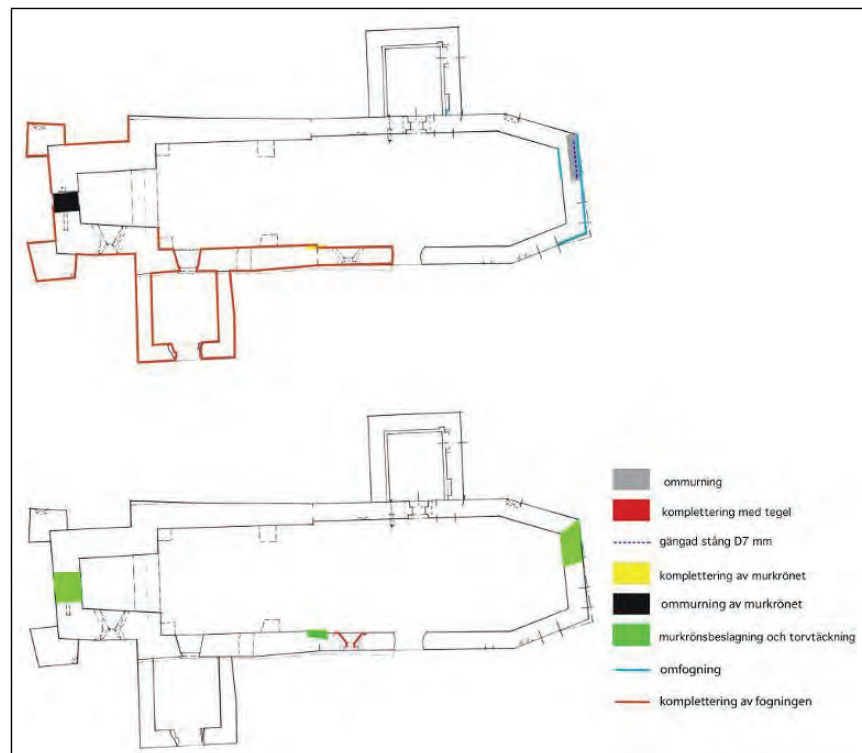
² Kindström 1939.

behandlades på samma sätt. Korets tresidiga avslutning var i särskilt dåligt skick och det kvarstående murverket bestod i princip av lösa stenar. Själva korgaveln stod fortfarande upprätt till en höjd av 5,5 meter, men sidopartierna var nedrasade och stod endast kvar upp till cirka 1,5 meter över marknivån. Dessutom lutade muren kraftigt mot öster. Redan vid uppförandet av koret på 1700-talet hade man använt sig av järnband för att stabilisera murverket och dessa återanvändes vid restaureringen. Från dessa drogs långa fyrkantsjärn ned mot lägre murpartier och göts fast i cementklackar inne i murarna. Järnkonstruktionerna doldes så gott det gick i gavelns avtrappning, liksom de bandjärn som lades in vinkelrätt mot murverket i själva avtrappningarna för att hålla samman skalmurarna. Efter dessa arbeten menade man att det var osannolikt att gavelmuren skulle få någon ökad lutning utåt då det inte längre fanns något valv som kunde pressa ut muren. Man kan dock konstatera att lutningen ändå kom att förvärras och att omfattande nya åtgärder utfördes såväl 1950 som 1978.³ Även södersidans fönsteromfattning rekonstruerades delvis 1937. Också där fanns spår av en omfattning vilken man utgick ifrån vid rekonstruktionen.

Genomförda arbeten 2010

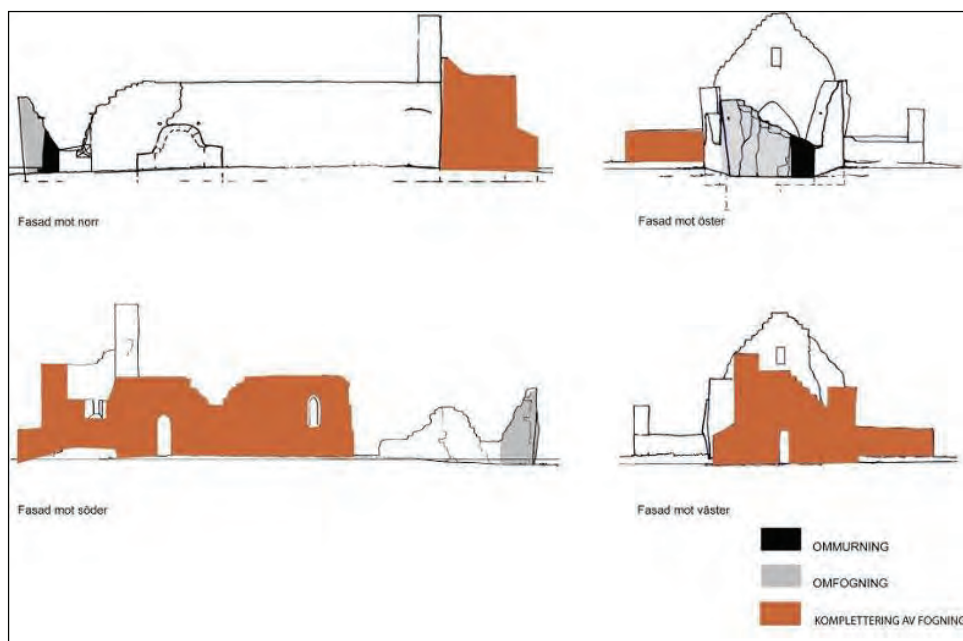
Arbetet 2010 har omfattat en mindre del av koret, omfogning av delar av murarna som fogades 2006 samt justeringar av avtäckningar från 2006.

Nytt bruk har tillverkats på plats med Jurakalk som bindemedel samt med sand som tagits från Åsby grustäkt i Eskilstuna. Bruket blandades på plats i planblandare med mycket litet vatten till full tjocklek på en gång för att minska risken för torkningssprickor. Bruket var svagt hydrauliskt.

Figur 5. Genomförda arbeten 2010. Ritning upprättad av Grenberger byggnadsrestaureringskontor.

³ Alström m.fl. 2010.

Figur 6. Genomförda arbeten 2010. Ritning upprättad av Grenberger byggnadsrestaureringskontor.

Figur 7. Platsblandning av bruk i planbländare. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 8. Blommande sedum på ruinens murar. Foto: Helén Sjökvist.

Koret

I korets nordöstra hörn har nedre delen av murkärnan och yttermanteln murats om under 2010. Av det gamla lerhaltiga 1700-tals bruket kvarstod i princip endast ballasten medan bindemedlet hade lakats ur.

Under muren har en singelbädd lagts som kapillärbrytande skikt. Inne i muren ligger sedan tidigare restaureringar en stor kaka om fler kubikmeter betong inne i muren. Denna har troligen varit bidragande till att hålla samman korgaveln och behölls därför. Muren har 2010 stabiliserats ytterligare med inmurade rostfria, gängade stänger vilka lagts in såväl parallellt som vinkelrätt mot muren.

Trappavsatsen på korets mur har täckts med kopparplåtar, som utgör murkrönens beslagning. Plåten har målats med Primer 9800 Trelleborg. Vulcafast gummiduk limmades fast med kontaktklim och därefter lades EPDM-duk vilken täckts med förplanterad sedum.

På korgavelns södra del fanns ännu en spricka, vilken efter omfogning stabiliserades med bultar och brickor i likhet med de murstabiliseringar som utfördes 2009.

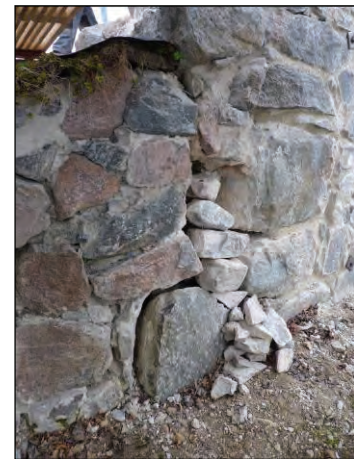
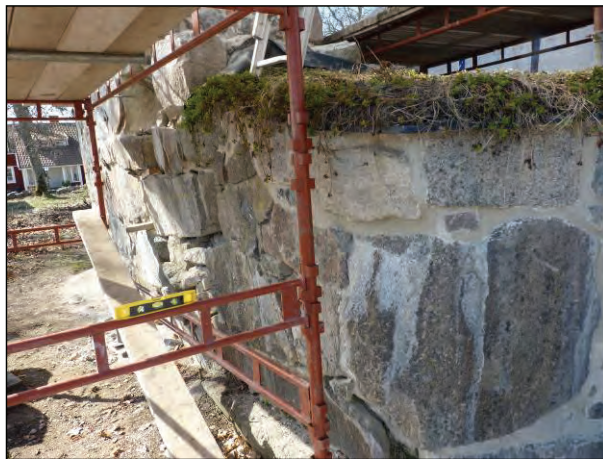
Figur 9. Korets sydöstra sida, sedd från öster, med sättningsprickor. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 10. Korets sydöstra hörn omfogat 2010. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 11. Nedplockning av parti av korets östra vägg sedd från nordöst. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 12. Nedplockning av parti av korets östra vägg sedd från sydöst. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 13. Nedplockning av parti av korets östra vägg sedd från nordöst. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 14. Nedplockning av parti av korets västra vägg sedd från nordväst. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 15. Muren har stabiliserats ytterligare med inmurade, gängade stänger som lagts in såväl parallellt som vinkelrätt med muren. Bilden tagen på korets nordöstra sida. Foto: Helén Sjökvist.
 Figur 16. Inne i kormuren ligger en betongkaka som omfattar flera kubikmeter betong. Bilden tagen på korets nordöstra sida. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 17. Omfogning av korets nordöstra sida där muren plockats ned. Foto: Helén Sjökvist.
 Figur 18. Omfogning av korets nordvästra sida där muren plockats ned. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 19. Korets nordvästra sida efter omfogning och sammandragning med järnstänger, bultar och brickor. Foto: Helén Sjökvist.
 Figur 20. Korets nordöstra sida efter omfogning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 21. Korgaveln sedd från norr under pågående arbete. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 22. Korgaveln sedd från norr efter sedumtäckning. Foto: Helén Sjökvist.

Södra muren

Fönsteröppningen på södra långhusväggen fick nischen omputsad 2006. Denna puts var 2010 i stor utsträckning bom och måste därför göras om. Putsen omkring fönstret mot söder var dessutom för jämnt utförd 2006 och gav snarare intryck av en omfattning än som en del av putsen, vilket varit det som avsetts.

Omfattande problem upptäcktes vad gäller södra murens fogar vilka åtgärdats 2006. Man hade vid den restaureringsinsatsen inte fyllt hålrummen i muren på avsett sätt, varför stora håligheter uppdagades då man rensade de spruckna fogarna. Bakom fogarna saknades murbruk till 15–60 cm djup. Södra väggens dåliga och spruckna fogar från 2006 års restaureringsinsatser knackades därför bort. Omkring 50 % av fogarna fick åtgärdas, vilket var mer än befarat.

Sedan tidigare ifylld betong gjorde dessutom att murjusteringen försvårades. Det gick inte att lirka loss stenar på samma sätt som vid 2009 års arbeten utan man måste istället såga loss stenar som gjutits fast.

Plåtavtäckningen på södra murens norra sida, där medeltidens två murar möts, förlängdes något för att förbättra avrinningen. Detta gjordes genom att löda fast en förlängning på avtäckningen och därefter lades en cortenplåt in under avtäckningen för att stabilisera och få rätt lutning ut mot murens utsida.

Figur 23. Södra muren med stora håligheter bakom fogarna vilka ej åtgärdats korrekt 2006. Foto: Janusz Grenberger.

Figur 24. Södra muren med stora håligheter bakom fogarna vilka ej åtgärdats korrekt 2006. Foto: Janusz Grenberger.

Figur 25. Södra muren med stora håligheter bakom fogarna vilka ej åtgärdats korrekt 2006. Foto: Janusz Grenberger.

Figur 26. Södra muren med stora håligheter bakom fogarna vilka ej åtgärdats korrekt 2006. Foto: Janusz Grenberger.

Figur 27. Fönsteröppning sedd från norr före åtgärder. Stora putsbortfall och bommytor. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 28. Fönsteröppningen sedd från söder före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 29. Fönsteröppningen sedd från söder efter grundning för ny puts. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 30. Fönsteröppningen sedd från norr efter omputsning. Putsen är medvetet lagd med en lite ojämn ytterkant för att inte ge intryck av en omfattning utan istället anspeå på att vara en del av en helt putsad kyrka. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 31. Fönsteröppningen sedd från söder efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 32. Fogrensning på södra muren där fogarna från 2006 behövde kompletteras. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 33. Fogrensning på södra murens norra sida. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 34. Korets södra vägg sedd från nordväst. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 35. Södra murens södra sida efter slutfört arbete. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 36. Södra murens norra sida efter slutfört arbete. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 37. Avtäckning av södra murens norra sida före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 38. Avtäckningen har blivit förlängd och lutningen har ändrats för att få fall mot murens utsida. Foto: Helén Sjökvist.

Tornet

Tornets yttermurar omfogades 2006, men i likhet med södra långhusmuren behövdes dessa kompletteras. Endast de yttre murarna på tornet åtgärdades 2010 och då endast fogarna upp till cirka två meters höjd, då detta var möjligt att utföra utan ställningsbygge. Stora håligheter fanns bakom fogarna vilka fylldes med bruk. Skolningsstenar togs i vissa fall bort för att möjliggöra bättre ifyllnad av bakomvarande hålrum, varefter de åter placerades tillbaka på samma plats.

Figur 39. Fogrensning på tornets södra sida. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 40. Tornets södra sida efter omfogning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 41. Omfogning av sydvästra contreforten. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 42. Nordvästra contreforten efter omfogning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 43. Tornmuren sedd från väster. Omfogning har utförts till överkant av öppning för västingången. Foto: Helén Sjökvist.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Lantmäterimyndigheternas arkiv akt 19-ryt-86. Laga skifteskarta för Lundby upprättad 1864 .

Lantmäteristyrelsens arkiv akt T47-16:1. Geometrisk avmätning av Lundby, upprättad 1725.

Otryckta källor

Kindström, Lars-Göran. 1939. Rapport till Riksantikvarien.

Litteratur

Alström, Ulf, Melin, Boel, Sjökvist, Helén. 2010. Restaureringsåtgärder 2009, etapp III, samt bortschaktning av skräphögar vid ruinen. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2010:57. Västerås.

Bonnier, Ann Catherine. 2002. Medeltidskyrkorna i Rytterne. I: Nya anteckningar om Rytterns socken. Västmanlands läns museums och Västmanlandsforminnesförenings årskrift 2002. Västerås.

Kindström, Lars-Göran. 1941. Rytterns ödekyrkor genom tiderna. Västmanlands läns museums och Västmanlandsforminnesförenings årskrift 1940-41. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projekt nr:</i>	10051
<i>Länsstyrelsen dnr:</i>	435-10831-09
<i>Fastighetsbeteckning:</i>	Lundby 4:1
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanlands län
<i>Socken:</i>	Rytterne
<i>Kommun:</i>	Västerås
<i>Beställare:</i>	Länsstyrelsen i Västmanlands län Cecilia Lagerfalk-Rooth
<i>Entreprenör:</i>	Niclas Johansson Firma bygg och entreprenad Skärblacka
<i>Byggleddning:</i>	Janusz Grenberger Grenberger byggnadsrestaureringskontor
<i>Antikvarisk medverkan:</i>	Kulturmiljövård Mälardalen Helén Sjökvist Stora gatan 41 722 12 Västerås